

Het vak van de stedenbouwkundige en de landschapsarchitect is de afgelopen decennia niet wezenlijk veranderd. Maar de wereld waarin ze opereren wel. De drie projecten van Atelier Making Projects laten nieuwe opgaven, maar vooral nieuwe vormen van opdrachtgeverschap zien. Wat daarin ontbreekt, stelt het College van Rijksadviseurs, is ‘de stad, de stad, de stad’.

Het College van Rijksadviseurs over verschuivend opdrachtgeverschap

‘Wie is hier eigenlijk de opdrachtgever?’

Het College van Rijksadviseurs heeft als taak om vanuit een onafhankelijke positie te adviseren over ruimtelijke ontwerpvoorstellen en over het relevante rijksbeleid. Het College bestaat uit de Rijksbouwmeester ir. Frits van Dongen, de Rijksadviseur Landschap en Water prof. ir. Eric Luiten en de Rijksadviseur Infrastructuur en Stad ir. Riens Dijkstra. Het College heeft geen formele bevoegdheden; het kan alleen invloed doen gelden op basis van deskundigheid, vak kennis en inhoudelijke autoriteit. Wat het College van andere adviesorganen binnen de rijksoverheid onderscheidt is de ontwerpende invalshoek.

Het College van Rijksadviseurs (CRA) vormt samen met Dirk Sijmons, curator van de Internationale Architectuuriënnale Rotterdam 2014, het auditteam van Atelier Making Projects. Op gezette tijden adviseren zij over de drie projecten: herbestemming, energietransitie en het Markermeer. Drie projecten waarin multidisciplinaire ontwerpteams in enkele maanden tijd ontwerp onderzoek verrichten naar de mogelijkheden van een duurzame ruimtelijke ontwikkeling.

‘Multidisciplinair’, ‘duurzaam’, ‘ontwerpend onderzoek’, het lijkt een programma van eisen voor een 21e-eeuwse manier van werken die ruimtelijk ontwerpers zich eigen moeten maken; stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten en in mindere mate ook architecten. Wordt alles anders? Het driekoppige college relateert direct. Riens Dijkstra, Rijksadviseur voor Infrastructuur en Stad: ‘Er zijn altijd plannen gemaakt op het niveau van de moeren en de bouten en plannen met algemene principes. De instrumenten zijn bekend. Afhankelijk van de opgave zet je het ene of het andere in. Er treedt hooguit een verschuiving op

in de verhoudingen. Als plannen minder snel tot ontwikkeling komen, blijf je langer werken aan de principes. Maar zodra zich een opdrachtgever meldt die een gebouw nodig heeft, maak je weer een ontwerp dat gebouwd kan worden’.

Ontwerpen volgens het CRA

‘Ontwerpen is het oprekken van de geest’, stelt Rijksbouwmeester Frits van Dongen. ‘Het creëert een ander denksysteem. Dat is de kern van creativiteit. Daardoor wordt het mogelijk om nieuwe inhoudelijke verbindingen te maken die voorheen niet zichtbaar waren. Dat blijft zo’.

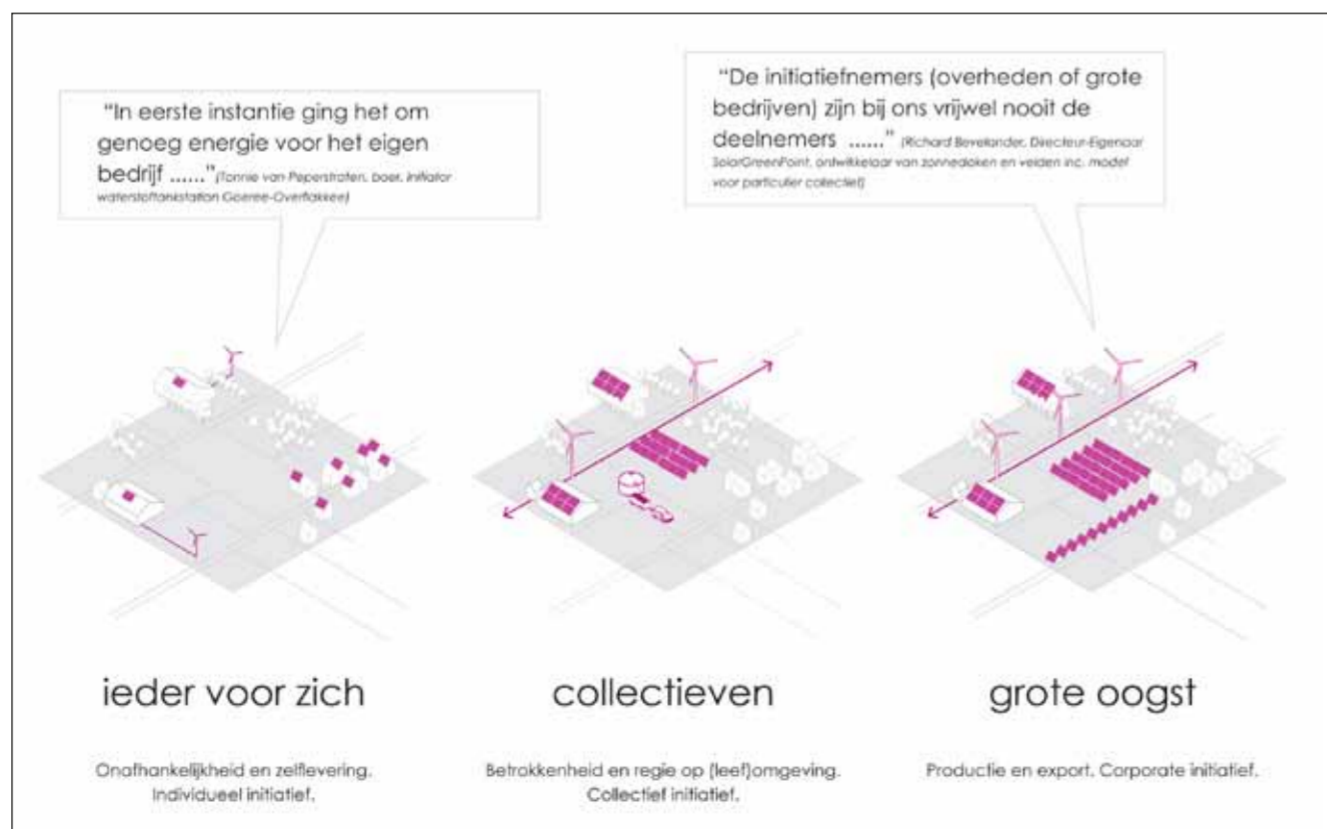
‘Alle problemen, behalve die in de kunsten, kun je oplossen door er technici op los te laten’, vult Dijkstra aan. ‘De neiging van veel specialisten is echter om zich terug te trekken in hun eigen vakgebied of in hun eigen domein. Zet een verkeerskundige en een woningbouwspecialist bij elkaar en ze

zullen zo snel mogelijk zorgen uit elkaars vaarwater te blijven. Er zijn een paar typen denkers die zijn opgeleid om juist te zoeken naar de samenhang, de symbiose, de meerwaarde. De ontwerper is daar een van. En in dit geval met een grote kennis van ruimtelijke vraagstukken. Dat is niet veranderd.’

‘Er is wel iets aan het schuiven’, stelt Eric Luiten, Rijksadviseur voor Landschap en Water. ‘Maar niet zo dramatisch als soms wordt beweerd. In de 20e eeuw werden ontwerpers ingehuurd om een oplossing te tekenen waarin alle partijen zich konden vinden. Nu is hun opdracht ook om scherper in beeld te brengen wat we te kiezen hebben, hoe een vraagstuk benaderd zou kunnen worden en welke ruimtelijke expressie daarbij hoort’. Die verschuiving wordt volgens Luiten versterkt doordat het opdrachtgeverschap ‘op drift is geraakt’. Er dienen zich nieuwe initiatiefnemers aan, er zijn andere partijen verantwoordelijk, samenwerking

wordt complexer. Hij illustreert dat met het plan voor de Marker Wadden, het nieuw aan te leggen natuurgebied in het Markermeer bij Lelystad.

‘Natuurmonumenten heeft het initiatief genomen. Zij zagen daar een kans om hun ecologische ambities waar te maken. Ze kregen de Nationale Postcodeloterij mee met vijftien miljoen euro. Het ministerie van Infrastructuur en Milieu kon niet achterblijven, het is per slot van rekening hun water, en bracht ook vijftien miljoen in. Anders was het zijn invloed kwijt. Het ministerie van Economische Zaken gaat over natuurbeheer en wilde ook wat te zeggen houden, dus zegde ook vijftien miljoen toe. Natuurmonumenten denkt: ‘Joh, dat gaat snel, we gaan het maken’. Vervolgens gaan ook de provincie Flevoland en de gemeente Lelystad meedoen, dan vindt iedereen er iets van, willen ze er iets mee, ontstaan er spanningen, verschillende interpreta-

Initiatiefnemers voor duurzame energie. Drie strategieën waarbij initiatief, organisatievorm, schaalgrootte en techniek aan elkaar zijn gekoppeld. Uit het ontwerpend onderzoek van Posad Spatial Strategies.

ties, nieuwe programma's van eisen. Het ogenschijnlijk eenvoudige idee van natuur in het Markermeer wordt zo alsnog een ingewikkeld gezelschapsspel. Hopelijk kunnen ontwerpers dan weer vereenvoudiging bieden.’

Dijkstra: ‘Je ziet hieraan hoe de uitkomst van een ontwerp of het type ontwerp dat wordt gevraagd, samenhangt met hoe de beslissingsmacht is verdeeld. In landen waar de macht geconcentreerd is, ontstaat eerder ruimte voor een definitief plan. Een persoon of organisatie met een specifieke doelstelling, geld en macht, is in staat om een ontwerp door te drukken. Dat leidt dan vaak tot wat wij met neergetrokken mondhoeken als iconische architectuur omschrijven. Maar die praktijk is hier nu niet aan de orde.’

‘Dat betekent ook dat ontwerpers zich goed bewust moeten zijn van waar zij zich voor laten gebruiken. En hoe zich dat verhoudt tot wat hun vak idealiter zou zijn. Daar zit altijd een onderzoekskant aan. Anders werk je niet aan synthese, meerwaarde of schoonheid. Ontwerpend onderzoek is niet iets nieuws - idealiter is elk ontwerp ontwerpend onderzoek.’

‘Ontwerpers moeten achter de coulissen kunnen kijken’, vult Luiten aan. ‘Wie is aan zet, welke verantwoordelijkheid wordt verdoezeld of opgeblazen? Dat heeft alles te maken met onze tot op hoog niveau gedemocratiseerde samenleving, die zich weerspiegelt in de manier waarop we met elkaar aan de inrichting van dit land werken. En dat is in een versnelling geraakt doordat de rijksoverheid niet meer aanspreekbaar is op de grote arrangementen van de 20e eeuw, zoals de ecologische hoofdstructuur en de stadsvernieuwing. Ook bij Atelier Making Projects kan geen van de ontwerpteams zich beperken tot de vraag hoe het zal tekenen wat een opdrachtgever van hem vraagt. Steeds zal de ontwerper de gordijnen opzij moeten trekken en zich moeten afvragen wie hier eigenlijk de opdrachtgever is of hoort te zijn.’

‘Dat is ook deel van de inzet in ons eigen werkprogramma. Wij onderzoeken hoe het Rijk zich op een nieuwe manier tot het opdrachtgeverschap verhoudt en tot welke consequenties dit leidt. Kijk naar de energietransitie. Het Rijk wil niet meer de centrale opdrachtgever zijn in de nationale energievoorziening en is op zoek naar een meer gedifferentieerd en meerlagig systeem. Grondeigendom komt dan misschien

‘Wil je concurreren, dan moet je werken aan dichtheid, agglomeratiekracht en innovatieve omgevingen.’
– Riens Dijkstra

in de plaats van het ‘grote opdrachtgeverschap’. Wie is er eigenaar van het land, wat zou daar aan energietransitie gestalte kunnen krijgen, en welke verantwoordelijkheden kunnen we daaraan verbinden? Zoals het voor de particulier gaat om eigen huis,

De financiering van de eerste fase van de Marker Wadden. Bron: Natuurmonumenten.

eigen dak en eigen zonnepanelen, zo geldt dat ook voor Rijkswaterstaat als eigenaar van alle grote wateren en alle rijkswegen, die zou ook haar verantwoordelijkheid moeten nemen, dat gebeurt nu te weinig.’

‘Ontwerpers moeten achter de coulissen kunnen kijken. Wie is aan zet, welke verantwoordelijkheid wordt verdoezeld of opgeblazen?’
– Eric Luiten

Veranderend opdrachtgeverschap

De verschuiving in opdrachtgeverschap speelt in het bijzonder bij de stedelijke ontwikkeling. Voor concrete stedelijke projecten zijn altijd opdrachtgevers te vinden, hoewel zij in tijden van crisis schaarser zijn dan we gewend waren. Maar voor het langetermijn-perspectief op het stedelijke systeem ligt dat veel moeilijker. Gemeentebesturen zijn daarin deels afhankelijk van het Rijk, maar het Rijk is zijn rol nog aan het zoeken. ‘Als je me vraagt wat ontbreekt in het Atelier Making Projects’, zegt Frits van Dongen, ‘dan is dat de stad, de stad, de stad. Zonder tekort te doen aan de energietransitie en de landschapsopgaven, maar het schetsen van perspectieven voor de stad voor de toekomst, met factoren als gezondheid, bereikbaarheid, duurzaamheid is zo ontzettend belangrijk. Vanuit de hele wereld kwamen mensen kijken naar de Nederlandse stedenbouw. Die enorme potentie moeten we benadrukken en verder ontwikkelen voor de veranderende opgave voor de stad.’

Het is niet moeilijk om een aantal stadsprojecten te verzinnen die prima in Atelier Making Projects zouden passen, vindt Riens Dijkstra. Maar het probleem

is – opnieuw – het opdrachtgeverschap. ‘Wat moeilijk is, is om er bij het Rijk een opdrachtgever voor te vinden. De Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) die het kabinet in 2012 vaststelde, legt er op zich een goede basis voor. Deze doet vrij stevige uitspraken over de toekomst van de Nederlandse stad: concurrerend, bereikbaar en duurzaam. En we weten eigenlijk prima hoe we die ambities om moeten zetten in beleid en realiteit. Wil je concurreren, dan moet je werken aan dichtheid, agglomeratiekracht en innovatieve omgevingen. Die theorieën zijn gestaafd aan de praktijk. Het Rijk is nauw betrokken bij het hoofdwegenet en het spoorwegnet, die beide veel invloed hebben op hoe de stad zich ontwikkelt; ze zit dus ook nog gewoon aan het stuur. Maar dat vergt wel lef. Wat je ziet, is dat de te maken keuzes wringen met bijvoorbeeld decentralisatie en andere partijpolitieke standpunten. In de structuurvisie is gekozen, maar het valt tegen hoe matig men zich aan de bijbehorende spelregels houdt, bang als men is voor de grillen van de kiezer.’

Van Dongen werpt de vraag op of het Rijk niet een visie op de stad moet formuleren. Want: ‘de stad is een essentieel onderdeel van de ruimtelijke structuur die we met een traditie van plannen en ontwerpen verworven hebben. Het is een onmisbaar onderdeel van een integrale ruimtelijke ordening. En er liggen belangrijke opgaven, hoewel niet meer de grote uitbreidingsvragen van voorheen, maar zorg, gezondheid, bereikbaarheid, verdichting, en ook de nieuwe bouwcultuur die we zien opkomen in veel steden en voor de vitaliteit van de stad van groot belang is. De sociaal-maatschappelijke structuur van de stad vraagt aandacht.’

‘Die visie zou er wel heel anders uitzien dan vroeger’, reageert Dijkstra. ‘Je moet meer denken aan een aantal principes. Ontwikkelingsprincipes die steden helpen bij het versterken van hun concurrentiepositie, het verbeteren van de gezondheid van haar inwoners, het optimaliseren van het rendement van de rijksinvesteringen in infrastructuur.’

Eric Luiten nuanceert en trekt de analogie met het landschap. ‘Ik vind het terecht’, zegt hij, ‘dat het Rijk geen beleid voert op het resultaat van al die verschillende politieke en maatschappelijke bewegingen die samen het landschap maken. Invloed moet

zijn waar de kennis het beste voorhanden is. Dat geldt volgens mij ook voor de stad. Opgaven in de economie, het waterbeheer, de energievoorziening, innovatie, ze moeten allemaal in het stedelijk systeem tot expressie komen. Maar niet per se via een stadsvisie op rijksniveau’.

Ook binnen het College van Rijksadviseurs wordt het opdrachtgeverschap voor de Nederlandse stad gemist, zo wordt duidelijk. De vorm die dat opdrachtgeverschap zou moeten krijgen is een tweede. ‘Op z’n minst zorg voor onze steden’, aldus Van Dongen. Dijkstra: ‘Sturen op principes en daar ander-

‘In de stad liggen belangrijke opgaven: zorg, gezondheid, bereikbaarheid, verdichting, en ook de nieuwe bouwcultuur die voor de vitaliteit van de stad van groot belang is.’
– Frits van Dongen

ren conclusies aan laten verbinden’. Luiten: ‘Als partij in de realisatie van de essentiële voorzieningen die ook de stad raken’. Maar duidelijk is dat daarin een regie-rol is weggelegd voor de stedelijke gemeenten zelf. ‘De vier grote steden werken al vrij actief samen’, zegt Riens Dijkstra. ‘Ze spreken vooral over het verkeer- en vervoersbeleid. Daar kun je stedelijk beleid aan vastkoppelen. Dan kom je terecht op een centraal thema waar wij ook mee bezig zijn: de samenhang tussen de stedelijke ontwikkeling en de infrastructuur van hoofdwegen, spoorwegen en langzaam verkeer.’ ■